

GÜNEY SİBİRYA ALTAY TÜRKÇESİ AĞIZLARI / KARŞILAŞTIRMALI SES BİLGİSİ

Figen Güner Dilek (2015), Güney Sibiryaya Altay Türkçesi Ağızları / Karşılaştırmalı Ses Bilgisi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 548 s, ISBN: 978-975-16-3121-3

Gülcan ÇOLAK*

Dil Araştırmaları, Bahar 2017/20: 271-273

Altay Türkçesi ağızları üzerine 19. yüzyıldan günümüze önemli çalışmalar ortaya konmakla birlikte bunlar arasında en kapsamlı araştırmalar Baskakov'a aittir ve 1990'lardan itibaren de söz konusu incelemeler ivme kazanmıştır. Figen Güner Dilek'in 2015'te Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan ve aynı yıl Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu Dil Ödülü; 2016'da Türkiye Bilimler Akademisi Bilimsel Telif Eser Ödülü kazanan *Güney Sibiryaya Altay Türkçesi Ağızları* adlı kitabı, Altay Türkçesi ağızlarına dair içerdiği veriler, bu verilerin işlenmesi, ağızların ses bilimsel özelliklerini inceleme ve karşılaştırma yöntemleri açısından Türkiye'de bir ilk olmakla birlikte uluslararası çalışmalarda da önemli bir yer tutmaktadır.

Altay Türkçesinin *Altay Kişi, Telengit Kişi, Çalkandı Kişi, Kumandı Kişi, Tuba Kişi* ağızlarının birlikte ele alınıp ses bilgisi açısından eş ve art zamanlı yöntemlerle karşılaştırılmış olması; kitaba özgün bir değer katmakta ve eseri, Altay Türkçesi ağızları üzerine yapılan diğer araştırmalardan ayırmaktadır.

1998 yılında Dağlık Altay Özerk Cumhuriyeti'nde yapılan alan araştırmasıyla derlenen metinlerin ses bilgisi açısından karşılaştırmalı incelendiği bu eser; ilk olarak 2005'te doktora tezi olarak kabul edilmiş, yazarın sonraki on yıllık süre içinde Altay Türkçesi ve ağızlarıyla ilgili yapılan araştırmalardan da yararlanarak çalışmasını geliştirip olgunlaştırmasıyla 2015'te kitap olarak okuyucularıyla buluşmuştur. Çalışma, giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Altay Türkçesi ağızlarından metin derlenmesinde ve verilerin işlenmesinde kullanılan araç ve yöntemler, kaynak kişilerin seçimindeki ölçütler ve derleme konuları açıklanmış; ses kayıtlarının yazıya geçirilmesinde temel alınan çeviriyazı alfabesi, kitapta kullanılan işaret ve kısaltmalar belirtilmiştir.

Kitabın birinci bölümünde, Altay Türklerini oluşturan *Altay Kişi, Telengit Kişi, Çalkandı Kişi, Kumandı Kişi, Tuba Kişi* boyları hakkında tarihî, siyasi, coğrafi ve dilsel bilgiler verilmiş; Altay Türkçesinin ağız haritası gösterilmiştir. Altay Türkçesi ağızları üzerine yapılan çalışmalar tanıtıldıktan sonra Türk lehçelerinin tasnif çalışmalarında Altay Türkçesinin yeri eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Altay Türkçesinin yazı dili hâline geliş süreci ve bugünkü durumu açıklanmış, kullandıkları alfabeler listelenmiş; Altay ağızları konuşurlarının etnik kimlik ve dilsel canlılık durumlarına, farklı anket sonuçlarına göre değinilmiştir. Dağlık Altay Cumhuriyeti'nin tarihî, siyasi

* Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. gulcancolak@gmail.com

ve etno-demografik yapısının, coğrafi bölgelerdeki nüfus verilerinin açıklanmasıyla bu bölüm son bulmaktadır.

İkinci bölümde, Altay Türkçesi yazı dili ile ağızlarındaki her bir ünlü ve ünsüz sesbirimin fonetik değeri, ayırıcı özellikleri belirlenmiş ve sesler özelliklerine göre tasnif edilmiştir. Sesbirimlerin, dönüştüğü değişken sesler, ayrıntılı açıklanmış ve kaynak kişilerden örneklerle kanıtlanmıştır.

Üçüncü bölümde, Altay Türkçesi ağızlarındaki ünlülerin tasnifinde uzun ve normal (kısa) süreli oluşları; ünsüzlerin tasnifinde ise çıkış yerleri ölçüt alınmış, sesbirimler alt bölüm başlıklarında karşılaştırmalı incelenmiştir. Ayrıca seslerin –eğer kullanımları varsa- kelime içindeki konumlarına ve ses olaylarına göre etkileşimleri ve karakteristik özellikleri, geçirdikleri değişimler örneklerle izah edilmiştir. Örneğin /ā/ ünlüsü alt başlığında, söz konusu ünlü ses; söylenişindeki oluşum noktası, ağız boşluğundaki açıklık-darlık ve dudakların durumuna göre nitelikleri, Altay ağızlarındaki durumu, temsil ettiği uzunluk değeri, ilk ya da sonraki hecelerdeki oluşum sebepleri gibi yönlerden açıklanmış; kelime başında ve içindeki kullanımları karşılaştırmalı incelenmiştir. *Kelime başındaki /ā/ ünlüsünün kullanımı* –[ārū] “temiz, arı” ÇK.1.18; [ārīh], [ārī] KM.1.71; [ārūsū] “arı su, kaynak suyu” TB.1.361 (Krs. Alt. yd. aru, TDBUÜ, arıg 172; ET. arıg, DTS, 51, arıg EDPT, 213) madde başında olduğu gibi- sesbirimin tespit edildiği Çalkandı Kişi ağzının 1 numaralı kaynak kişiden derlenen metnin 18. cümlesinden (ÇK.1.18), Kumandı Kişi ağzının 1 numaralı kaynak kişiden derlenen metnin 71. cümlesinden (KM. 1.71), Tuba Kişi ağzının 1 numaralı kaynak kişiden derlenen metnin 361. cümlesinden, Altay Türkçesi yazı dilinden (Alt. Yd.), Türkçede tespit edilen uzun ünlülü biçiminden (TDBUÜ) ve Eski Türkçedeki (ET) kullanımından örneklenerek gösterilmiştir. Aynı şekilde ünsüzler de oluşum yerlerine göre ayrı ayrı alt başlıklarla ele alınmış, her bir ünsüz ötümlülük-ötümsüzlük, süreklilik –süreksizlik, Altay ağızlarındaki ve kelime başı, içi ve sonundaki durumu yönünden değerlendirilmiş, Altay Türkçesi yazı dili ve Eski Türkçedeki yazımıyla birlikte örneklendirilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümünde, Altay Türkçesi ağızlarındaki ünlü ve ünsüz değişimleri, ses olayları ve ses uyumları eşzamanlı yöntemle incelenmiş, önce ağızlardaki şekiller sonra da yazı dilindeki karşılıkları belirtilmiş, gerekli durumlarda Eski Türkçeden de örnekler verilmiştir. Örneğin *yuvarlaklaşma* alt başlığında *a>â/o* değişimi –[bolārısdar]<bolarısdar“olacağız” TB.1.510; [dāw]<tağ (ET) “dağ” TB.1.517; [dāwus]<togus “dokuz” TB.1.10; [gūşlārını]<kuşların “kuşlarını” TB.1.496 örneğinde olduğu gibi- karşılaştırmalı örneklendirilmiştir.

Beşinci bölümde, Altay ağızlarından derlenen metinler yer almaktadır. Çalkandı Kişi ağzından iki, Kumandı Kişi ağzından beş, Tuba Kişi ağzından iki, Telengit Kişi ağzından on altı ve Altay Kişi ağzından dokuz kaynak kişiden derlenen metinler; soru-cevap tarzında düzenlenmiştir.

Dizin, çalışmanın altıncı bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde, incelemede kullanılan ve metinlerde geçen tüm kelimeler alfabetik sıralanmış; kelimelerin anlamları, Rusça kökenli kelimelerin Kiril alfabesiyle asli biçimleri verilmiştir. Aynı zamanda her bir kelimenin Altay Türkçesinin hangi ağzına, kaçınıcı kaynak kişiye ve kaçınıcı satıra (KM.2.5: Kumandı Ağzı, 2. Kaynak Kişi, 5. satır) ait olduğu belirtilmiştir.

Kitabın karşılaştırmalı ses bilgisi bölümü; Altay Türkçesindeki seslerin değerlendirilmesi, ses değişmelerinin gösterilmesi, verilerin karşılaştırmalı incelenmesinde ortaya konan bilimsel titizlik ve gayret yönünden ağız çalışmalarıyla birlikte ses bilgisi alanında da temel başvuru kaynakları arasında olacak niteliktedir. Tüm bu niteliklerinin yanı sıra, Güney Sibirya Altay Türkçesi Ağızları adlı eser; genelde Altay ağızlarının karşılaştırmalı ses bilgisini içerse de Altay Türklerinin tarihi, demografik ve dilsel özelliklerine dair bilgiler içermesi; kitabın sonundaki dizinin, aynı zamanda Altay ağızlarının sözlüğü niteliğinde olması; ağız metinlerindeki 20 kelimedede birincil uzun ünlülerin tespit edilmesi gibi nitelikleri dolayısıyla Türk lehçeleri araştırmalarına da değerli katkılar sunmaktadır.